

Članci

RAZVOJ KATOLIČKOGA SOCIJALNOG NAUKA OD LAVA XIII. DO PAVLA VI.

Dr. Marijan Valković

OSVJEŠĆIVANJE I DOZRIJEVANJE

Kršćanska se vjera ne može shvatiti u punini bez socijalne komponente. Već je prije rata Henri de Lubac isticao kako kršćanske vjerske istine ili dogme imaju svoje socijalne aspekte, posebice u katoličkoj varijanti¹, odbijajući prigovore da je kršćanstvo individualistička i intimistička vjera bez posljedica na društvenome polju. Bilo je protestantskih autora tzv. eshatološke škole koji su naučavali da je izvornom Isusovom naučavanju bila tuđa socijalna komponenta (npr. J. Weiss i A. Schweitzer), a tom su se mišljenju pridružili i Max Weber i Ernst Troeltsch. Prema njima, Isus je naučavao »čistu etiku unutrašnjosti bez prava i sile«².

Socijalna dimenzija kršćanske vjere ima teoriju i praksu kao lice i naličje. I jedno i drugo postoji od početaka kršćanstva, ali se razvija dinamički i progresivno u koordinatama vremena i kulture. Praktični aspekt razvit će se prvotno kao briga za siromašne, za siročad, udovice i strance te kao zaštita novorođene djece. Na teorijskom planu, učenjem o odnosima između muškarca i žene, o ženidbi i obitelji, o državnoj vlasti i o materijalnim dobrima, polagat će se temelji za kasnije izričito socijalno naučavanje. Neće to biti bez stanovitih napetosti i suprotnosti, ali će ipak svima postati jasno da se zahtjevi i posljedice kršćanske vjere moraju osjetiti i na društvenome polju³.

Nakon što će car Konstantin i njegovi carski nasljednici prihvatiti kršćanstvo, neki će, poput biskupa i povjesničara Euzebija, prijeći u drugu krajnost, videći u konkretnome društveno-političkom uređenju zemaljsko ostvarenje Božjega kraljevstva.

¹ H., de Lubac, *Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme*, 5. izd., Paris 1952.

² Usp. J. Höffner, *Kirche in der modernen Gesellschaft*, u *Pastoralblatt für die Diözesen Aachen, Berlin, Essen, Köln, Osnabrück*, ožujak 1971; francuski prijevod u *La Doc. Cath.* 6. VI. 1971, br. 1587, str. 540-543.

³ M. Valković, *Krist, kultura i kontrakultura*, u *BS* 3-4/1985, str. 306-331.

Cio srednji vijek velikim će dijelom naginjati tome da u društveno-političkim oblicima tadašnjega povijesnog kršćanstva vidi oličenje, makar i nepotpuno, evanđeoskih ideala. Pojam »kršćanskih država« i općenito »kršćanstva« kao povijesnog ostvarenja zanosit će mnoge kršćane sve do naših dana.

Pojavom industrijske revolucije potkraj 18. stoljeća i, na političkome polju, pojavom francuske revolucije, kojoj ove godine pada 200. obljetnica, stvara se višestruko nova situacija, nastaje novo društvo. Sekularizacija, liberalizam i, kao ustuk, socijalizam, na pozadini znanstveno-tehničke revolucije, temeljito potkopavaju stari poredak. I dok jedni s optimizmom marširaju prema budućnosti, rušeći tradicije i dižući revolucije, dotle drugi na sve to gledaju kao na rasulo te s nostalgijom misle na »dobra, stara vremena« kad je vladala sloga između crkvene i svjetovne vlasti, između »prijestolja i oltara« te kad je vladao mir (kad ga je bilo) utemeljen na Bogom danim kompetencijama pojedinih staleža.

No samo oni prodornijeg duha ne gledaju na događaje crno-bijelom tehnikom, nego nastoje u velikim događajima 19. stoljeća vidjeti epohalnu promjenu u kojoj ima negativnih i razornih elemenata, ali u kojoj se pomalja novo doba, u inkubaciji koja traje već nekoliko stoljeća, no sada u teškom i bolnom radanju.

Klasa koja izbija na površinu i daje počat modernoj civilizaciji jest građanski stalež, dinamičan i prodoran na područjima znanosti i umjetnosti, gospodarstva i trgovine, ali njegov uspon uvjetuje društveno raslojavanje. Ne samo tzv. prvi i drugi stalež, tj. plemstvo i crkveni dostojanstvenici, sve više gube moć i utjecaj, često uz krvave obračune, nego se i golema masa seljaka pretvara u novu radničku klasu, u proletarijat prepušten na milost i nemilost građanskih poslodavaca. Nastaje glavno »socijalno pitanje« modernog vremena, poseban »znak vremena«. Već dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća neki su u Francuskoj oko lista *L'Avenir* (Lamennais, Montalembert, Charles, de Coux i abbé Gerbert) oštro žigosali »industrijske barune, koji po svojoj volji određuju visinu plaća«. Alban de Villeneuve-Bargemenot će 1834. u svojem »Grand traité d'économie politique chrétienne« oštro protestirati zbog bijede radnika, a Philippe Buchez već 1829. oštro će prokazivati socijalne nepravde i iskorištavanje čovjeka, tako da njegova kritika, prema mišljenju Daniela Ropsa, ništa ne zaostaje za onom Karla Marxa dvadesetak godina kasnije ⁴.

Revolucije u Francuskoj 1830. i 1848. pridonijet će slabljenju ovog kritičkog glasa francuskih katolika, ali ne bi se smjelo zaboraviti da izraz »iskorištavanje čovjeka po čovjeku« nije skovao Karl Marx, nego ga je već 1845. upotrijebio francuski kardinal Giraud iz Cambraia ⁵. Na praktičnome polju radit će Frédéric Ozanam osnivajući 1833. poznate i kasnije raširene »Konferencije sv. Vinka Paulskog« u korist siromašnih.

Nakon revolucije 1848. i prijelazom u drugu polovicu 19. stoljeća katolička socijalna misao uglavnom se razvija u srednjoj Evropi, pretežno u Njemačkoj. Tu se svakako ističe veliki lik Wilhelma Emmanuela Kettelera (1811.–1877.),

⁴ R. Spiazzi, u *I documenti sociali della Chiesa. Da Pio IX a Giovanni Paolo II*, vol. I, Milano, 1988, uvod, str. XLVII. sl.

⁵ J. Hoeffner, ondje.

čije adventske propovijedi 1848. u katedrali u Mainzu, gdje će 1850. postati i biskupom, označuju početak ozbiljna razmišljanja o rješavanju tzv. socijalnog pitanja. On će se cijeloga života, djelom i perom, baviti tim pitanjem, te će ga nazvati »radničkim biskupom«. Doduše, on je prihvaćao kapitalistički sistem, ali je smatrao da ga treba ispraviti. Nadahnuće za svoj rad dobit će, još kao student teologije u Münchenu, u druženju s ljudima oko Josepha Görresa (1776.–1848.), koji se u Njemačkoj oštro borio protiv vladajućeg duha liberalizma. Katteler će nastojati utjecati na njemačke biskupe i na katoličku »stranku centra« da bi bili osjetljivi za socijalne probleme, a njegove će ideje dijelom utjecati i na nastajanje enciklike »Rerum novarum«.

Bilo je više ljudi koji su osjećali hitnost rješavanja »socijalnog pitanja«. U praktičnome radu, osim spomenutog Ozanama u Francuskoj, isticat će se Adolf Kolping u Njemačkoj, a i u drugim zemljama, uključujući i Hrvatsku (u Zagrebu je 1856.). Socijalnom problematikom baviti će se u Njemačkoj Franz Josef Buss (1803.–1878.), u Austriji Carl Vogelsang (1818.–1890.). Vogelsang, nadahnut idejama romantizma, zabacit će kapitalistički sistem u cijelosti. U Francuskoj djeluju Léon Harmel i René Latour du Pin, oficiri koji su se za vrijeme zarobljeničtva u Kölnu upoznali sa socijalnim gibanjem u Njemačkoj. Uz njih su Albert du Mun i Maurice Maigren. U Švicarskoj je skupina oko kardinala Mermilloda, a u Rimu druga skupina okupljena u »Circolo Romano di studi sociali«. Svijest o socijalnoj problematici bila se toliko raširila da je jedanaest biskupa na Prvome vatikanskom saboru podnijelo »votum« kako bi se taj Sabor morao pozabaviti i socijalnim pitanjem. Do rasprave nije došlo jer je Sabor prekinut iz poznatih povijesnih razloga.

U prošlom stoljeću svuda se osjećala potreba za novim stavovima i novim poticajima što će izaći iz krila Crkve. Drugi pontifikat Pija IX. (1846.–1878.) doveo je Crkvu u sve veću izolaciju, i kulturno i politički. Izolacija je bila i vidljivo označena povlačenjem pape u Vatikan zbog neriješenog tzv. rimskog pitanja. Razdoblje Pija IX. možemo velikim dijelom označiti kao razdoblje snažna prodora modernog svijeta. No mnogi svuda vide opasnosti i otpad od kršćanstva. O mentalitetu i Pija IX. i velikog broja crkvenih ljudi govore enciklika »Quanta cura« i »Syllabus« iz godine 1864. Zajedno se zabludama osuđeni su i zameci nekih pojava koje su danas postale tekovinama moderne civilizacije (sloboda savjesti i vjeroispovijesti, odvojenost Crkve od države).

LAV XIII.

Dolaskom Lava XIII. godine 1878. situacija se uvelike mijenja. Katolička crkva počinje ulaziti u dijalog s modernim svijetom. Doduše, Lav XIII. odobravao je stavove svojega prethodnika i dijelio mišljenje o hijerarhijskom uređenju društva, paternalistički gledajući na široke mase, ali je vidio da se ništa neće postići samo osudama. Prema njemu, sama Crkva treba da se trgne i obnovi, ne vraćajući se pritom, kako su mnogi vruće željeli, starome poretku prije francuske revolucije, nego velikoj katoličkoj tradiciji. Lav XIII. je za

obnovu, ali u duhu te velike tradicije. Njegove znamenite enciklike (*Inscrutabili Dei consilio*, 1878.; *Aeterni Patris*, 1879.; *Diuturnum illud*, 1881.; *Immortale Dei*, 1885.; *Libertas praestantissimum*, 1888.; *Sapientiae christianae*, 1890.; *Rerum novarum*, 1891.; *Providentissimus Deus*, 1893.) znače velik pokušaj pomirenja Crkve i moderne kulture, ali utjecaj je tradicije prevelik pa se dovoljno ne uočavaju specifičnost i novost modernog svijeta. Unutar tih svestranih napora za obnovom valja smjestiti i encikliku »*Rerum novarum*«, koja se riječima Pija XI. može smatrati »Velikom poveljom« (Magna Charta) katoličke socijalne misli.

Danas znamo i za povijest nastajanja enciklike »*Rerum novarum*«, nakon što su pronađeni izvorni predložak i negove izmjene i dopune ⁶. Izvorni je tekst napisao isusovac Matteo Liberatore, profesor na isusovačkom kolegiju u Napulju, koji je samo dvije godine ranije bio objavio djelo »*Principi di Economia Politica*« (Rim, 1889.). On je kao okosnicu cijeloga raspravljanja postavio teoriju o naravnome pravu, onako kako je to bio iznio njegov redovnički subrat i suborac u nastojanjima oko obnove tomizma u Italiji Luigi Taparelli d'Azeglio ⁷. Encikliku su doradivali papini tajnici, kardinal Zigliara i drugi. Uvršteni su i impulsi i sugestije koji su dolazili od drugih strana, od Kettelera i njegovih sljedbenika u Njemačkoj do »*Union de Fribourg*« oko kardinala Mermilloda. Ta je »Unija« nekoliko godina prije predala Lavu XIII. i formalni promemorij o socijalnom pitanju ⁸.

Velika enciklika »*Rerum novarum*« iz godine 1891. počinje riječima:

»Medu narodima je pokrenuta težnja za nečim novim, koja već odavna drži svijet u gibanju. Ta je želja za promjenama morala naravnom dosljednošću s vremenom prijeći s političkog područja na srodno gospodarsko područje«.

Lav XIII. svjestan je težine situacije te ne zaostaje za Marxom u opisivanju bijede radnika: »Preuzimanje radova i gotovo sva trgovina došla je u ruke manjine tako da je maleni broj mogućnika i velikih bogataša nametnuo gotovo ropski jaram bezbrojnom mnoštvu radnika« (RN 2). Papa zove na uzbunu i zahtijeva hitne mjere, koje treba da dođu s triju strana: sa strane Crkve, države i samih radnika. Lav XIII. ima još uvijek pred očima kršćanske države i kršćansko društvo. Stoga je i shvatljivo da prvu ulogu pripisuje Crkvi, koja treba da pripomogne naukom, posebice moralnih načela, i praktičnim socijalnim radom. Drugi čimbenik pomoći jest država, i u toj ulozi države na socijalnom polju velika je novost enciklike. Protiv liberalističkog načela »*Laisser faire – laisser passer*«, prema kojemu bi država imala biti samo čuvar postojećega poretka i privatnoga vlasništva te se ne bi smjela upletati u socijalna pitanja, Lav XIII. izričito ističe dužnosti države na tom polju. Iako je ton enciklike prilično konzervativan i paternalističan, ova je točka naučavanja u ono vrijeme na neke djelovala poput bombe – kao da se zemlja trese pod nogama, reći će

⁶ G. Antonazzi, *L'Enciclica Rerum Novarum, testo autentico e relazioni preparatorie dai documenti originali*, Roma, 1957.

⁷ Luigi Taparelli d'Azeglio, *Saggio teoretico di diritto naturale appoggiato sul fatto*, 5 sv., Palermo, 1840–1843.

⁸ J. Y. Calvez – J. Perrin, *Église et société économique. L'enseignement social des papes de Léon XIII à Pie XII*, 2. izd., Paris, 1959, str. 104. sl.

neki prelat u jednom Bernanosovu romanu. Papa se zauzima za državne socijalne mjere i socijalno zakonodavstvo u korist siromašnih i obespravljenih radnika (br. 29). Druga je važna točka ove enciklike nauk o »pravednoj plaći«. Protiv liberalnih ekonomista poput Davida Ricarda (1772.–1823.) koji su smatrali da se vrijednost rada određuje kao i za ostalu robu, na temelju ponude i potražnje, Papa zahtijeva »pravednu plaću«, koja će omogućiti život radniku i njegovoj obitelji. Po nekim tumačima, Papa već tada zahtijeva i tzv. obiteljsku plaću (br. 38), koja će se kasnije isticati u socijalnim dokumentima Crkve.

Enciklika, dalje, priznaje radnicima pravo na »udruživanje«. Narav tog »udruživanja« nije bila dovoljno precizirana, budući da u ono vrijeme još nije bila jasna razlika između sindikata, zadružnog udruživanja te onoga na vjersko-konfesionalnoj osnovici. Kod Lava XIII. to je udruživanje još uvijek pod nekim nadzorom crkvene vlasti. Kasniji događaji, posebice u Njemačkoj, zahtijevat će raščišćavanje toga problema.

Općenito uzevši, Lav XIII. smatra da je postojeći poredak u biti dobar, samo treba ukloniti zlouporabe. Stoga smatra da je socijalizam sa svojim radikalnim zahtjevima pogrešan lijek (br. 3–12).

»Rerum novarum« izdana je 1891. Vrlo se često čuje da je enciklika došla prekasno, jer je »Komunistički manifest« izdan već godine 1848. Ima u tome nešto istine, ali je također istina da je enciklika »Rerum novarum« izdana šest mjeseci prije Erfurtskog programa socijaldemokratske stranke u Njemačkoj, prvoga ozbiljnijeg socijalističkog socijalnog programa.

Enciklika »Rerum novarum« velik je prodor Crkve u moderno socijalno područje, iako u okvirima svojeg vremena. Iako je Lav XIII. imao pred očima tradicionalno društvo, ipak je razlika između njega i okorjelih konzervativaca u Crkvi o kojima je znao reći: »Oni su za mene prestari«⁹.

Enciklika će ostaviti neka pitanja problematičnim i nedovoljno jasnim. Ako je trebalo braniti privatno vlasništvo protiv ekstremnog socijalizma (poznata je Proudhonova krilatica »Privatno vlasništvo je krađa«), ipak je bilo potrebno pritom, u skladu s velikom katoličkom tradicijom, upozoriti i na društvenu dimenziju privatnoga vlasništva. Taj propust izazvat će polemike i prigovore da katolički socijalni nauk u biti zastupa pozicije liberalnoga kapitalizma u vezi s privatnim vlasništvom.

I pojam radničkih udruženja, o kojima je riječ u enciklici, daleko je od modernih sindikata koji su već tada nastajali. Osobito u Njemačkoj, postavljao se problem da li katolički radnici treba da imaju svoja udruženja ili mogu ući u jedinstveni sindikat s ostalim radnicima. U biti je problem bio u tome mogu li postojati pravi i autonomni sindikati. Tako misli Oswald Nell-Breuning¹⁰. Lav XIII. imao je pred očima katolička konfesionalna udruženja, kojima su prvotni ciljevi vjerski. Njemački biskupi, okupljeni u Fuldi 22. XII. 1900., dat će pastoralne smjernice o radničkim udruženjima u duhu enciklike »Rerum

⁹ Calvez-Perrin, n. dj., str. 106.

¹⁰ Texte zur katholischen Soziallehre. Mit einer Einführung von Oswald von Nell-Breuning, Kevelaer 1976, str. 14

novarum«. No u katoličkim redovima Njemačke nastat će polarizacija: »berlinska skupina« (s kardinalom Koppom na čelu) dugo će ustrajati na toj liniji, dok će »kölnska skupina« smatrati da katolički radnici mogu biti u zajedničkom »udruženju« s ostalim radnicima. Spor će na svoj način riješiti Lavov nasljednik Pio X. On će 1912. njemačkim biskupima uputiti pismo »Singulari quadam«, u kojemu u biti prihvaća stajalište »berlinskoga kruga«, ali smatra da se smiju tolerirati i jedinstveni sindikati, ako ih prilike zahtijevaju.

Lav XIII. pisao je više enciklika vezanih uz probleme odnosa između Crkve i države. Pri svemu tome odsudan će biti stav prema republikanskom i demokratskom uređenju, osobito u Francuskoj i u Italiji. U Francuskoj je poduzet pokušaj okupljanja i nastupanja katolika u novim republikanskim prilikama (ralliement), ali pokušaj nije uspio. U Italiji je sama hijerarhija branila vjernicima da sudjeluju u političkom životu zbog spora oko »rimskog pitanja«, o čemu svjedoči onaj »non expedit« iz god. 1874. (obnovljen 1877. i 1888.)¹¹.

No ipak razvijat će se i socijalni pokret i socijalna znanost. U Francuskoj će se organizirati »socijalni tjedni«, a u Italiji će znatan utjecaj imati »Opera dei Congressi«.

Za povijest razvoja katoličke socijalne misli korisno je spomenuti da je u Münsteru god. 1893. osnovana prva katedra za katolički društveni nauk, a 1901. austrijski će biskupi odrediti da se u svim bogoslovijama ima predavati i društveni nauk Crkve.

Osjećat će se potreba da se katolički utjecaj osjeti i na političkome polju, no tu će nastati napetosti i sporovi među katolicima. Lav XIII. će pod svoje stare dane god. 1901. izdati encikliku »Graves de communi«, u kojoj raspravlja o »kršćanskoj demokraciji«, no tu je pojam demokracije toliko spiritualiziran i vezan uz crkvenu hijerarhiju da praktično gubi političko značenje. Uz to, Lav XIII. nije se mogao osloboditi mišljenja da su društvene nejednakosti naravna pojava, jednako kao što su tjelesne i duševne sposobnosti i značajke¹². Iz sklonosti prema političkom kontinuitetu, olako se prelazi preko tako važnog fenomena kao što je moderna demokracija.

No, ako upozoravamo na nedostatke i ograničen domet nekih stavova, ne smijemo zaboraviti na cjelinu. Oscar Köhler je u »Velikoj povijesti Crkve« ovako opisuje:

»Njegova (tj. Lavova) politika i promjene te politike - njegove političke i socijalne enciklike - njegov povratak velikoj filozofiji Tome Akvinskoga - njegovo centralističko usmjerenje katolicizma prema Rimu - njegovo zalaganje za svjetske misije - njegova nada u velike pokrete povratka Crkvi, sve su to bili izrazi grandiozna htijenja za 'restauracijom', ne više putovima političke restau-

¹¹ Usp. H. Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve* VI/2, Zagreb, 1981, str. 82. sl.

¹² Lav XIII., *Enc. »Humanum genus«* br. 26: »...kao što sposobnosti svih nisu jednake i kao što se jedan razlikuje od drugog s obzirom na moći duše ili tijela te kao što postoje mnoge razlike u ponašanju, sklonostima i značaju, tako se krajnje protivni razumu nastojati sve svesti na istu mjeru i protegnuti potpunu jednakost na sve institucije građanskog života«.

racije iz početka stoljeća nego obraćanjem modernom svijetu, koje je proizašlo iz vrlo utemeljene brige za spas čovječanstva¹³.

PIO X. I BENEDIKT XV.

Pio X. ući će u povijest kao pastoralni papa, poznat po svojim katehetskim i liturgijskim nastojanjima, ali ujedno i po svojoj velikoj i problematičnoj borbi protiv tzv. modernizma (Dekret sv. Oficija »Lamentabili« i enciklika »Pascendi« god. 1907.). Već na početku svojeg pontifikata on je uznemiren političkim skretanjem što ga uzima »Azione popolare cattolica« u Italiji (motuproprij 18. XII. 1903.), a kasnije će osuditi pokret »Sillon« u Francuskoj koji je težio za tim da bude socijalno-politički pokret na širokoj idejnoj osnovici (»Notre charge apostolique«, 25. VIII. 1910.). U sporu oko sindikata u Njemačkoj on će, kako smo već naveli, dati smjernice za pastoralno rješenje.

Papa Benedikt XV. bit će na kormilu Crkve u teško vrijeme prvoga svjetskog rata. Njegova će nastojanja ići prema mirenju zaraćenih strana. U prvoj enciklici »Ad beatorum Apostolorum principis« (1. XI. 1914.), on je upozorio na nedostatak ljubavi i na klasne sukobe kao uzroke ratnih klanja. Nakon završetka rata, kad su pustošenja i razaranja zamijenili naponi oko svjetskog mira, on 1920. izdaje svoju mirovnu encikliku »Pacem Dei munus pulcherrimum«.

PIO XI.

I Benediktov nasljednik Pio XI. počeo je svoje socijalno naučavanje enciklikom o miru »Ubi arcano« (23. XII. 1922). Nakon ratnih sukoba nastupili su socijalni nemiri i revolucionarni pokreti. Ujedno Pio XI. kritizira neiskreno sklopljen mir voljom pobjednika, upozorava na teorije i pokrete sklone nasilju, na materijalizam i hedonizam i, napokon, na bezvjerje kao uzrok svih zala. U Evropi se tada pojavljuju totalitarni sistemi modernog tipa: u Italiji fašizam, u Rusiji boljševizam, a u Njemačkoj nacionalsocijalizam. Neposredne brige zadržat će papi talijanski fašizam koji je išao za gušenjem katoličkih organizacija. Unatoč sukobima i napetostima, postignut je uspjeh tzv. Lateranskim sporazumima godine 1929., kad je na opće zadovoljstvo riješeno »rimsko pitanje«. Presizanja talijanskog fašizma Pio XI. osudio je u enciklici »Non abbiamo bisogno« 1931. Kažu da je 1939. htio pred talijanskim biskupima vrlo oštro napasti fašizam, ali je umro dan prije namjeravanog govora. No zato je 1937., u razmaku od samo pet dana, osudio i nacionalsocijalizam enciklikom »Mit brennender Sorge« (14. III. 1937.) i bezbožni komunizam enciklikom »Divini Redemptoris« (19. III. 1937.).

No veliki trenutak Pija XI. bit će kad se 1931. bude obilježavala četrdeseta obljetnica enciklike »Rerum novarum«. Situacija je bila vrlo teška. Uz totalitarne režime u Evropi, svijetom je vladala teška ekonomska depresija, kojoj je

¹³ Oscar Köhler, u H. Jedin, Velika povijest Crkve VI/2, Zagreb, 1981, str. 25.

bio vidljiv znak onaj »crni petak« 18. X. 1929. u Wall Streetu, kad je nastao financijski slom najvećih banaka koji je urodio općim rasulom financijskog sistema i ekonomskog života širom svijeta.

Pio XI. tom će prigodom izdati veliku encikliku »Quadragesimo anno« (15. V. 1931.). Dok je Lav XIII. u svojoj enciklici raspravljao o »radničkom pitanju«, dotle će se enciklika Pija XI. baviti općom obnovom društvenoga poretka.

Danas znamo i za povijest nastajanja te enciklike i njezinu idejnu pozadinu. Opisao je to četrdeset godina kasnije u časopisu »Stimmen der Zeit« god. 1971. pravi pisac te enciklike, još sada živ i u 100. godini života – Oswald Nell-Breuning¹⁴.

Pio XI. obratio se isusovačkom generalu Ledochowskom da u Družbi Isusovoj pronade nekoga kojemu bi povjerio zadaću pisanja nove enciklike. Ledochowski je pomislio na mladog profesora Oswalda von Nell-Breuninga, koji je dvije godine prije bio doktorirao tezom o moralnosti burzovnih transakcija te je već bio stekao neko ime u njemačkim katoličkim krugovima. Oswald Nell-Breuning morao je raditi sam i u potpunoj tajnosti: ni njegov provincijal ni kućni superior nisu smjeli znati što priprema. Ipak je on nastojao posredno dobiti neka mišljenja, kad bi u diskusijama s jednom skupinom zainteresiranih za socijalne probleme nabacivao određena pitanja za koja je samo on znao kamo ciljaju. Štoviše, Nell-Breuning iskreno priznaje da glavne ideje potječu od njegova redovničkog subrata Gustava Gundlacha. Oni su obojica potjecali iz škole socijalnog filozofa i nacionalnog ekonomista isusovca Heinricha Pescha (1854.–1926.), čija su djela imala velik utjecaj početkom stoljeća. On se zauzimao da se društveni sistem nadahnut kršćanskim socijalnim idejama nazove »solidarizam«, kao različit od kapitalizma i socijalizma. Ako i »Solidarizam« kao ime i ključni pojam nije izričito prihvaćen ni u enciklici ni u kasnijoj katoličkoj socijalnoj misli, ipak se pod tom riječi kriju višestruki aspekti pristupa socijalnoj problematici koji čine bogatstvo spomenute enciklike. »Quadragesimo anno«, prema riječima jednoga katoličkog sociologa, predstavlja »obranu pogonskog i natpogonskog partnerstva, suodlučivanja, tzv. pariteta i samoupravljanja, ako i nije svaki od ovih pojmova izričito upotrijebljen«¹⁵. Poznati ekonomist Schumpeter visoko će cijiniti ovu encikliku, a pozitivno će se o njoj izraziti i E. Durkheim.

Ideje iznesene u »Quadragesimo anno« kao da otvaraju »treći put« između socijalizma i liberalnog kapitalizma. Doduše, Pio XI. će smatrati da kapitalizam nije »po sebi loš«, ali iznesena gledišta duboko ga mijenjaju. Da bi se

¹⁴ Tekst se nalazi i u djelu O. Nell-Breuning, *Wie sozial ist die Kirche? Leistung und Versagen der Katholischen Soziallehre*, Düsseldorf 1972; engl. prijevod u Ch. E. Curan – R. A. McCormick (ur.), *Official Catholic Social Teaching (Readings in Moral Theology No.5)*, New York/Mahwah 1986, str. 60–68.

¹⁵ H. J. Wallraff, *Quadragesimo Anno*, u Klose/Mantl/Zsifkovits, *Katholisches Soziallexikon*, Graz, 1980, str. 2309. Valja napomenuti da Wallraff u ovome članku ponešto drukčije od Nell-Breuninga govori o nastajanju enciklike. Kao »treću ruku« (nakon Belgijanca A. Müllera) spominje prilog talijanskog isusovca I. Azzolinija.

izbjegao centralizam i u gospodarskom i u političkom pogledu, enciklika je sva u obrani tzv. posrednih tijela (corpora intermedia) između pojedinca i vrhovne gospodarske i političke moći. Radi toga ističe se vrlo važno »načelo subsidijarnosti« (br. 80–81). To je načelo veoma važno u složenome modernom životu i trebalo bi ga mnogo više isticati.

Enciklika »Quadragesimo anno« ima pred sobom moderno industrijsko društvo te vodi računa o klasnoj podvojenosti u društvu. Zanimljivo je kako se enciklika izražava o klasnoj borbi: »Klasna naime borba, samo ako se čuva nasilja i međusobne mržnje, prelazi malo-pomalo u neku čestitu borbu osnovanu na težnji za pravednošću. To, doduše, nije onaj blaženi društveni mir za kojim svi težimo, ali ipak može i mora postati početak od kojega treba da se dođe k međusobnoj suradnji 'korporacija' (staleža)« (br. 113/115).

Uvedeni pojam »korporacija« u očima mnogih je prilično obezvrijedio ovu encikliku, jer je izgledalo da papa preporučuje »korporativno uređenje« po uzoru na fašističku Italiju. Oswald Nell-Breuning kaže da je umetak o korporacijama unesen na osobnu papinu intervenciju, koji je donekle htio ublažiti Mussolinija neposredno prije izlaženja enciklike »Non abbiamo bisogno« u kojoj je oštro osudio fašistička preziranja (ta je enciklika izišla samo šest tjedana nakon »Quadragesimo anno«). Mussolini je svejedno bio bijesan i zbog jedne i zbog druge enciklike, a umetak je samo unio zbrku, osobito u raznim prijevodima. Zbrku je pojačala papina javna pohvala austrijskog kancelara Engelberta Dollfussa, koji je u Austriji uvodio »stalešku državu«.

No nije se išlo samo za tim da se udobrovolji Mussolinija ili da se oživi neko srednjovjekovno cehovsko uređenje. Ispod svega bila je jedna vizija: »U zbilji mislilo se na nešto posve novo; danas bismo to označili kao društvo slobodno od klasa ('klassenfrei', za razliku od marksističkoga 'besklasnog' društva)«¹⁶.

Važno je što je u »Quadragesimo anno« istaknuta i socijalna dimenzija privatnoga vlasništva. Enciklika brani privatno vlasništvo, ali ističe i njegovo socijalno opterećenje, njegovu socijalnu hipoteku. Ipak, u odnosu kapital – rad, prednost daje kapitalu, iako osuđuje gomilanje kapitala u privatnim rukama.

Produbljeno je i pitanje »pravedne plaće«. Dok za Lava XIII. kao da nije bilo posve jasno da li ona iustitia uključuje »obiteljsku plaću«, enciklika »Quadragesimo anno« u tome je posve izričita (br. 71–72), dakako, vodeći računa o ekonomskoj snazi poduzeća i o općemu dobru.

Obnova koju enciklika želi jest obnova i struktura i mentaliteta. Pio XI. ističe kako su se i kapitalizam i socijalizam veoma izmijenili od vremena Lava XIII. Kapitalizam sve više postaje anonimni kapital (dionička društva), a socijalizam se odvojio u dvije grane: u komunizam i umjereni socijalizam. Enciklika ne vidi između tih dviju grana socijalizma bitnih razlika na ideološkom polju. Stoga »nitko ne može biti u isto vrijeme dobar katolik i pravi socijalist« (br. 119). Ova tvrdnja kao da ne vodi dovoljno računa o evoluciji i raznim nijansama demokratskoga socijalizma, što je značilo problem i teškoće za pa-

¹⁶ O. Nell-Breuning, u Texte zur katholischen Soziallehre, str. 12.

storalni rad u nekim zemljama. Westminsterški kardinal Bourne odmah se požurio izjaviti kako se negativan sud enciklike ne odnosi na englesku Laburističku stranku. Unatoč svemu, konzervativni austrijski ekonomist Ludwig Mises reći će za ovu encikliku da je ona »kriposocijalistički dokument«.

Sve u svemu, enciklika je vrlo važna za razvoj katoličke socijalne misli. »Piova enciklika prva je socijalna enciklika koja vidi potrebu, prilazeći korjenitim problemima društvenoga poretka, da se prijede na opću institucijsku reformu a ne samo da se apelira na karitas ili na reformu morala«¹⁷. Teme koje sugerira enciklika jesu: solidarnost, decentralizacija, suradnja, zaštita malih struktura i poštovanje postojećih veza među radnicima, obiteljima i susjedima¹⁸. Danas, šest desetljeća kasnije, možemo samo potvrditi aktualnost ovih tema. U svojim temeljnim crtama enciklika »Quadragesimo anno« i danas je aktualna pa bi je trebalo temeljitije proučavati (A. Greeley).

PIO XII.

Eugenio Pacelli bio je izabran za papu 2. III. 1939. šest mjeseci prije izbijanja drugoga svjetskog rata. On neće izdati neku posebnu socijalnu encikliku, ali važne elemente socijalnog sadržaja imaju njegovi brojni govori i radijske poruke, za vrijeme rata i nakon njega. No u svojoj nastupnoj enciklici »Summi pontificatus« (20. X. 1939.) dotiče se socijalnih i političkih prilika ondašnje Evrope, osobito žigajući kult države u fašizmu i nacionalsocijalizmu. U prevelikom isticanju države vidio je posebnu opasnost za obitelj. U onom ratnom vihoru koji je zahvatio Evropu on je isticao naravno pravo kao temelj međunarodnoga mira.

Nekoliko značajnijih govora Pija XII.:

a) Božićna poruka 24. XII. 1939. o pravednom međunarodnom miru. Papa brani slobodu raznih naroda i prava etničkih manjina te osuđuje naoružanje.

b) Kad je došla 50. obljetnica enciklike »Rerum novarum« i 20. obljetnica enciklike »Quadragesimo anno«, Pio XII. nije objavio posebnu encikliku nego je održao važan govor na Duhove 1941. Sažeo je glavne ideje obiju enciklika te je istaknuo kompetenciju Crkve u socijalnim pitanjima kad ona uključuju i moral. U govoru Papa ističe tradicionalni nauk kako su materijalna dobra namijenjena cijelome čovječanstvu pa ih treba pravedno raspodijeliti. Govoreći o privatnome vlasništvu, posebice ističe njegovu povezanost s obitelji.

c) Božićne radijske poruke 1941. i 1942. Papini naponi idu za tim da zaštiti međunarodni pravni poredak, kršenje kojega je na štetu malih naroda. U poruci 1942. on iznosi pet načela za zdrav socijalni poredak; dostojanstvo i prava ljudske osobe, zaštita obitelji, dostojanstvo i prednosti rada, važnost pravnog poretka te poimanje države u kršćanskome duhu.

¹⁷ J. Coleman, *Development of Church Social Teaching*, u Curran/McCormick (ur.), *Official Catholic Social Teaching*, str. 183.

¹⁸ R. A. McCormick, *Laborem Exercens and Social Morality*, u Curran/McCormick, n. dj., str. 229.

d) Govor radnicima 13. VI. 1943. u povodu 25. obljetnice svojega biskupskog ređenja. U govoru ističe suradnju društvenih klasa i osuđuje klasnu borbu.

Kako se rat primicao kraju, Papini govori sve više gledaju u budućnost. U govoru 1. IX. 1944. brani ulogu kršćanske civilizacije, a božićna poruka 24. XII. 1944. sadrži glasoviti govor o demokraciji kao društvenom modelu poratnog vremena, »zrcalo za nosioce moći od odgovornosti u demokraciji« (Oswald Nell-Breuning).

Papinim savjetnikom i pomagačem pri pisanju brojnih socijalnih govora bio je Gustav Gundlach. Navest ćemo one poznatije: govor 11. III. 1945. radničkom odjelu talijanske Katoličke akcije (A.C.L.I.) o kršćanskom sindikalizmu, odnosno o stavu prema jedinstvenim sindikatima, govor ženama 21. X. 1945. o dostojanstvu i ulozi žene, predbožićni govor u prvom poratnom konzistoriju o svjetskom miru (24. XII. 1945.), u kojem se posebice obara na nove totalitarne režime na pomolu, govor novim kardinalima 20. II. 1946. o ulozi Crkve i izgradnji ljudskoga društva, itd.

Poratno je doba vrijeme početne automatizacije i kibernetike. U govoru za Božić 24. XII. 1952. Papa upozorava na opasnost od depersonalizacije čovjeka u modernoj tehničkoj civilizaciji. Nakon rata stvarala se također nova Organizacija ujedinjenih naroda. Glasovit će biti Papin govor katoličkim pravnicima o zajednici naroda i država (6. XII. 1953.). U viziji takve pluralističke zajednice nužno se nametalo pitanje o toleranciji, koje u ovo vrijeme još neće doseći koncilsko naučavanje o slobodi savjesti, ali će pripravljati teren za njega. Dana 1. svibnja 1955. govorit će na Trgu sv. Petra okupljenim radnicima o dostojanstvu rada i tom će prilikom ustanoviti blagdan sv. Josipa Radnika. U božićnom govoru 24. XII. 1955. govorit će o implikacijama moderne tehničke civilizacije, o dvoznačnosti tehničkog napretka, o miru i njegovoj ugroženosti zbog atomskih pokusa i atomskog naoružanja.

IVAN XXIII.

Pontifikatom Ivana XXIII. nastupa novo razdoblje u razvoju katoličkoga socijalnog nauka. Dok su Pio XI. i Pio XII. bili više pod utjecajem njemačkih stručnjaka i savjetnika, koji su raspravljali više apstraktno i polazili od pojma naravnog prava, dotle će pod Ivanom XXIII. i njegovim nasljednikom više doći do izražaja talijanski i, posebice, francuski stručnjaci (mons. P. Pavan, P. Lebret). I Drugi vatikanski sabor, osobito u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu, izvršit će važne pomake. Na pomolu je nova, postindustrijska civilizacija s globalnom i planetarnom međuovisnošću. Što se tiče metode proučavanja društvene zbilje, sada će prevladati povijesna i sociologijska metoda.

Prigoda će se pružiti godine 1961., kad se bude obilježavala 70. obljetnica enciklike »Rerum novarum« i 30. obljetnica enciklike »Quadragesimo anno«. Prvi nacrt za novu encikliku, koja će izići pod naslovom »Mater et Magistra«, dali su bivši savjetnici Pija XII. (G. Gundlach), ali ga je Ivan XXIII. odbacio

kao previše apstraktan i namijenjen učenjacima. On je želio nešto životnije i suvremenije. Izvorni tekst enciklike napisan je talijanski (navode mons. P. Pavana kao autora), ali je službeni tekst latinski, u kojem su i neke male preinake.

Ivan XXIII. svjestan je velikih promjena koje su nastupile od vremena Lava XIII., posebice nakon drugoga svjetskog rata. U tom pogledu veliko značenje imaju: napredak znanosti i tehnike, atomska energija, izvanredni prodori na području komunikacija i prijevoza, porast pučanstva, dekolonizacija. Socijalni problemi postali su globalni. Stoga potreba »socijalnog humanizma« i tolerancije u svjetskim odnosima (J. Schasching). U središtu preokupacija bit će »kršćanska ideja o čovjeku«. Unatoč novim prodorima i otvorenosti Ivan XXIII. ne čini ustupke ni liberalnom kapitalizmu ni socijalističko-marksističkom idejnom sustavu.

Ivan XXIII. ističe privatnu inicijativu, ali ujedno ističe socijalnu komponentu ekonomije i potrebu državne intervencije. To je neke šokiralo, posebice u Americi. Konzervativni katolički publicist William Buckley će reći (u *The National Review*): Mater si, Magistra no. A poznati *The Wall Street Journal* smatrat će je prezagrijanom. No i intervencija države morala je poštivati načelo supsidijarnosti, koje Ivan XXIII. snažno ističe.

Papa u enciklici sažimlje temeljne crte socijalnog nauka svojih prethodnika, ali ističe i nove elemente, posebice sve veću »socijalizaciju« (godinu dana prije francuski »Socijalni tjedan« u Grenobleu imao je kao temu »Socialisation«) i potrebu općeg dobra promatranog u svjetskim razmjerima. Što se tiče privatnoga vlasništva, Papa ističe njegovu opravdanost, čak i s obzirom na proizvodna dobra. Ipak ono treba da bude više razgranato.

S obzirom na nove probleme, Papa posebice spominje: a) poljoprivredu, koja je izrazito zanemarena, b) zemlje u razvoju, za koje je potrebno izraditi razvojnu politiku na svjetskom planu i c) ravnotežu između porasta pučanstva i ekonomskog razvoja. Papa je uvjeren da se to daje postići boljom ekonomskom politikom. Novi ekonomski poredak mora biti utemeljen na istini, pravdnosti i ljubavi. Pritom se Papa poziva na »žosističko« (Cardijnovo) načelo: vidjeti, prosuditi, djelovati (voir, juger, agir).

Ivan XXIII. umrijet će 6. VI. 1963., ali nepuna dva mjeseca prije smrti izdat će svoju glasovitu mirovnu encikliku »Pacem in terris«. Poticaj za nju došao je, kažu, od kubanske krize godinu dana ranije, kad je svijet bio na rubu atomskog rata i kad je Ivan XXIII. odigrao važnu posredničku ulogu. Enciklika je »točno promišljeno i s umijećem raščlanjeno arhitektonsko djelo« (O. Nell-Breuning). Papa se obraća svim ljudima dobre volje, jer je mir stvar svih. Glavne su točke spomenute enciklike:

a) Bog jamac i temelj moralnog poretka, b) dostojanstvo čovjeka, c) naravno pravo kao temelj prava i dužnosti što osiguravaju mir, d) opće dobro cijele ljudske zajednice.

Na ovim temeljima Papa će izraditi i neke konkretnije prijedloge da bi se ostvario željeni mir.

a) Da bi se osigurao mir, potrebno je osigurati ljudska prava. Tu Papa donosi katoličku varijantu onoga što je o ljudskim pravima izneseno u Općoj

deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda iz god. 1948. (uključujući i ranije dokumente o ljudskim pravima, npr. 1776. u Americi i 1789. u Francuskoj).

b) Temelji mira jesu: istina, pravda, ljubav i sloboda.

c) Papa navodi »znakove vremena«, od kojih su tri svima očita: uspon radničke klase, svijest žene o vlastitu dostojanstvu i sudjelovanje u javnom životu te jednakost među narodima (dekolonizacija).

d) No postoje i drugi »zahtjevi« znakova vremena: ljudska prava moraju biti osigurana ustavima, države moraju biti pravne države, nosioci vlasti treba da budu birani i njihova vlast omeđena. Među narodima moraju vladati odnosi koji vode računa o općem dobru i koji su u znaku opće ljudske solidarnosti. Utrku u naoružavanju treba da zamijeni uzajamna kontrola.

e) Budući da se svijet sve više ujedinjuje, Papa se zauzima za stvaranje jedne svjetske političke vlasti, ali ne u smislu neke superdržave nego takve efektivne vlasti koja bi pojedinim državama ostavljala, po načelu supsidijarnosti, potrebnu autonomiju. U tom je smislu ustanova Ujedinjenih naroda znak vremena te na započetu putu treba ustrajati.

f) Potreba dijaloga i opasnost od ideologija.

g) Posebice je važno što je Papa istaknuo potrebu razlikovanja između ideologija i konkretnih povijesnih pokreta koji su se razvili na temelju tih ideologija. Može postojati mogućnost suradnje na praktičnoj razini, iako se možda ideologije ne podudaraju.

Ova će enciklika velikim dijelom unaprijed iznijeti ono o čemu će raspravljati Drugi vatikanski sabor, posebice u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu (zrelost laika, autonomija zemaljskih vrednota, pitanje svjetskog mira i razoružanja itd.).

DRUGI VATIKANSKI SABOR: 1962.–1965.

Dva su dokumenta Drugoga vatikanskog sabora važna za razvoj socijalnog nauka Crkve: deklaracija »Dignitatis humanae« o vjerskoj slobodi i Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (»Gaudium et Spes«). Oba dokumenta imala su buran razvoj, jer se radilo o akutnim suvremenim pitanjima, a trebalo je dobrim dijelom promijeniti tradicionalni način mišljenja. Velik je pomak, npr., od poimanja vjerske slobode u »Syllabusu« god. 1864. do poimanja vjerske slobode i slobode savjesti u »Dignitatis humanae«. Kratkotrajni papa Ivan Pavao I. o sebi je rekao da je u tom pitanju doživio obraćenje na Drugome vatikanskom saboru. A Pastoralna konstitucija »Gaudium et Spes« zaslužuje posebnu pažnju. To je prvi koncilski dokument u povijesti Crkve koji svjesno želi razmišljati induktivno, polazeći od duhovne, kulturne, socijalne i ekonomske situacije današnjeg svijeta. Svijet treba najprije upoznati. Koncil je očito pokazao težnju da se prihvati moderni svijet, koji ima svojih negativnosti, ali i svojih dobrih strana. Taj koncilski optimizam mnogi danas više ne dijele.

Koncil je svjestan brzog rasta i naglih promjena u modernome svijetu. Stoga preuzima važnu ulogu da upozori na dostojanstvo ljudske osobe i na središnje čovjekovo mjesto u društveno-ekonomskim zbivanjima. Koncil će ponoviti ono što je već Ivan XXIII. rekao u »Mater et Magistra«, naime da je čovjek »tvorac, središte i cilj svih društveno-ekonomskih ustanova« (MM 219/263/; GS 63). To je temeljna postavka za cijeli društveni nauk Crkve (R. Spiazzi). »Red stvari mora služiti redu osoba, a na obratno«, reći će Koncil (GS 26,3). Koncil ujednačeno ističe dostojanstvo čovjeka kao pojedinca i kao člana ljudske zajednice. Velika je novost u poimanju ljudskoga rada kao tipično ljudske aktivnosti kojom čovjek usavršava sebe i nastavlja djelo stvaranja – tema koju će preuzeti i opširnije razviti Ivan Pavao II. u enciklici »laborem exercens«. Važan je također i način kako Crkva vidi svoju misiju u svijetu: ona želi pružiti pomoć čovječanstvu zajedno sa svim ljudima dobre volje, a ujedno priznaje da i ona prima pomoć od svijeta kako bi bolje shvatila i navijestila Kristovu poruku (GS 44). Među konkretnim pitanjima današnjice Koncil posebice obraća pažnju slijedećim područjima: obitelj, kultura, ekonomsko-socijalni život, problemi narodne i međunarodne političke zajednice te danas goruća pitanja razoružanja i svjetskog mira. Posebnu kompetenciju na ovim područjima Koncil pripisuje laicima. Sve su to široki horizonti današnje društvene problematike promatrane »sub luce evangelii«.

PAVAO VI.

Pavao VI. je koncilski i pokoncilski papa. Više njegovih dokumenata zaslužuje pažnju. Najprije njegov govor pred Generalnom skupštinom Ujedinjenih naroda 4. X. 1965., kad se zauzeo za samu ustanovu OUN kao sredstvo očuvanja svjetskog mira. Tad se zauzeo i za kolektivno razoružanje, za obranu ljudskih prava i upozorio na duhovnu dimenziju socijalne problematike.

U povodu 75. obljetnice enciklike »Rerum Novarum« Pavao VI. održao je govor 22. V. 1966. U tom govoru on je protumačio tzv. socijalnu pravednost, o kojoj se nakon enciklike »Rerum novarum« toliko raspravljalo, protumačio kao »dinamičku pravednost« (podudarajući se u tome, kako misli O. Nell-Breuning, s mišljenjem G. Gundlacha). Pavao VI. kaže:

»Osim pojma statičke pravednosti, koja je sankcionirana pozitivnim pravom i koja štiti određen zakonski poredak, u razvoju ljudskog suživota djeluje i jedan drugi pojam dinamičke pravednosti, koji se izvodi iz zahtjeva naravnog prava: naime pojam socijalne pravednosti« (br. 3).

Pavao VI. osuđuje »klasnu borbu uzdignutu na razinu sistema« (br. 6), ali time nije protiv klasne borbe u smislu enciklike »Quadragesimo anno«, tj. takve koja bi isključivala nasilje i mržnju.

U povodu 50. obljetnice Međunarodne organizacije rada Pavao VI. održao je govor u Ženevi 10. VI. 1969.¹⁹ Navodeći Pija XII., Pavao VI. preporučuje

¹⁹ Papa Pavao VI., Crkva i rad danas. Govor u Ženevi prigodom 50-godišnjice O.I.T.a, Zagreb, 1969 (Dokumenti 23).

»hrabru i plodnu suradnju« triju snaga prisutnih u modernome radu: ljudi na vlasti, poduzetnici i radnici (br. 15). Ističe omiljelu ideju kako u svemu treba težiti od »više imati« prema »više biti« (br. 21). Upozorava na opasnost od dehumanizacije i »drobljenja « rada u modernome industrijskom društvu. Ističe također »primat ljudskog čimbenika nad produktom rada« (br. 12). Svečano izjavljuje: »Nikad više rada nad radnikom, nikad više rada protiv radnika, nego je uvijek rad za radnika, rad za službu čovjeka, svakog čovjeka i svega čovjeka« (br. 11).

No glavni socijalni dokumenti Pavla VI. jesu njegove dvije socijalne enciklike: »Populorum progressio« i »Octogesima adveniensi«.

U enciklici »Populorum progressio«²⁰ panorama je svjetska, globalna. U toj perspektivi vrlo je očit jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja i naroda, jaz koji postaje sve veći. Stoga enciklika uzima kao okosnicu ideju razvoja, shvaćenog integralno kao dobro svakog čovjeka, svake skupine ljudi i cjelokupnoga čovječanstva (br. 14).

Glavni sastavljači i papini suradnici pri sastavljanju enciklike bili su Francuzi L. J. Lebret i P. Bigo.

Uz pojam razvoja usko je vezan pojam opće solidarnosti. Današnji veliki i teški problemi mogu se riješiti samo na temelju opće solidarnosti. U tome kontekstu Pavao VI. će reći onu glasovitu izreku koja će odjeknuti svijetom: »Razvoj je novo ime za mir«. On ne dijeli opću euforiju koja je smatrala da će se razvoj postići pukim transferom tehnologije. Razvoj treba da bude integralan. Štoviše, Pavao VI. u enciklici upozorava na potrebu novoga ekonomskog poretka.

U konkretnom, Papa će snažno istaknuti socijalnu uvjetovanost privatnog vlasništva i njegovu »socijalnu hipoteku«. Pritom će reći oštre riječi na račun kapitalizma, što će kod nekih izazvati negodovanje.

»Ali na tim društvenim uvjetima izrastao je, na nesreću, sistem koji je profit smatrao bitnim pokretačem ekonomskog progressa, konkurenciju vrhovnim zakonom ekonomike, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju apsolutnim pravom bez ograničenja i odgovarajućih socijalnih obaveza. Taj neobuzdani liberalizam vodio je u diktaturu koju je Pio XI. s punim pravom osudio kao uzročnika 'međunarodnog imperijalizma novca'« (PP 26).

Pavao VI. ne isključuje ni mogućnost uporabe sile kad dode do kršenja osnovnih prava i u krajnje teškim prilikama (br. 30–31), ali ujedno upozorava na opasnosti i veće štete koje mogu proizoići.

Drugi veći socijalni dokument Pavla VI. jest apostolsko pismo »Octogesima adveniensi«, izdano 1971. u povodu 80. obljetnice enciklike »Rerum novarum«²¹. Pismo je upućeno kardinalu M. Royu, predsjedniku Vijeća za laike i papinske komisije »Pravda i mir«. U pismu Pavao VI. posvećuje pažnju brojnim

²⁰ Papa Pavao VI., *Populorum progressio*. Enciklika o razvitku naroda, Zagreb, 1967. (Dokumenti 1).

²¹ Papa Pavao VI., *Osamdeseta obljetnica »Rerum novarum«*, Zagreb, 1971. (Dokumenti 33).

problemima današnjeg društva kao što su: urbanizam, potrošačko društvo, mladi, žene, radnici, demografski rast, sredstva priopćivanja, okoliš itd. Govori o privlačnosti i značenju utopija i ideologija, upozorava na oživljavanje pozitivizma i liberalnih teorija. Govori o socijalizmu i marksizmu, upozoravajući na vezu između ideologije i metode, teorije i prakse. Poziva na jednakost, na demokraciju, govori o višeznačnosti napretka itd. Dobro je podsjetiti da će u godinama nakon izlaženja toga pisma biti prava eksplozija rasprava o ovim i sličnim pitanjima. (Konferencija Ujedinjenih naroda o ljudskom okolišu u Stockholmu 1972; prvi izvještaj Rimskog kluba »Granice rasta« 1972. itd.).

Iste, 1971. godine održana je u Rimu III. sinoda biskupa koja dio svojeg rada posvećuje »Pravdi u svijetu«. Srž istoimenog dokumenta bit će teza: »Borba za pravdu i sudjelovanje u preobražaju svijeta u potpunosti nam se pokazuju kao sastavni dio propovijedanja evanđelja: to jest poslanja Crkve za otkup čovječanstva i njegovo oslobođenje od svake potlačenosti«²². Ova tvrdnja ide dalje od koncilskih formulacija. Tekst Sinode formulirali su teolozi V. Cosmao i J. Alfaró, a na poticaj i uz podršku predstavnika latinskoameričkih episkopata. Kasnije će biti pokušaja da se oslabi snaga ovoga teksta, jer se nekima činilo da tekst ide predaleko²³.

Za pontifikata Pavla VI. pada i pismo kardinala Roya u povodu 10. obljetnice enciklike »Pacem in terris«. Kardinal, u ulozi predsjednika komisije »Pravda i mir«, upućuje pismo Papi i pruža panoramu situacije u svijetu. Uz isticanje utjecaja koji je imala enciklika na Drugi vatikanski sabor i ostale crkvene dokumente, pismo ističe mršave rezultate na području dekolonizacije, suradnje među narodima, zaštite ljudskih prava te svjetske solidarnosti. Zapravo, pismo upućuje na temeljitije promjene u svijetu, na potrebu novoga svjetskog gospodarskog poretka.

Dobro je još podsjetiti na II. konferenciju latinskoameričkih episkopata (CELAM), u Medellinu god. 1968., koju je počastio i Pavao VI. svojim sudjelovanjem na euharistijskom kongresu u gradu Bogota. Ta će konferencija imati golemu važnost za budući razvoj crkvenih (i političkih) prilika u Latinskoj Americi. Crkva će u tom dijelu svijeta postati svjesna socijalne dimenzije Evanđelja, i to ne na apstraktnoj razini, nego u konkretnome dnevnom životu. Razvit će se brojne »bazične zajednice«, a kao teorijski model nastat će dinamička, iako dijelom i sporna, »teologija oslobođenja«.

ZAKLJUČAK

Katolički socijalni nauk ima svoj bogati sadržaj, ali i svoju problematiku. Postavlja se, naime, pitanje koliko on ima mjesta u naučavanju kršćanske vjere. Kršćanska tradicija sigurni nam je pokazatelj de je socijalna komponenta uvijek bila prisutna u kršćanstvu, osobito kao praksa, a onda i kao teorija, makar ova zadnja kao izričit doktrinalni korpus imala svoj vijek od nešto više

²² III. sinoda biskupa, Ministerijalno svećeništvo - Pravda u svijetu, Zagreb, 1972. (Dokument 35), str. 36.

²³ Ch. M. Murphy, Action for Justice as Constitutive of the Preaching of the Gospel: What Did the 1971 Synod Mean?, u Curran/McCormick, n. dj., str. 150-166.

od stotinu godina. Kršćanska vjera ima što reći o socijalnim odnosima čovjeka, jer ga zahvaća u cijelosti. Kršćanstvo donosi socijalni naboj čak u oblicima koji nisu izričito vjerski. Moderno isticanje ljudskih prava – reći će Bergson – ima kršćansko korijenje, a moderne socijalne promjene neshvatljive su i nemoguće izvan kulturnoga konteksta obilježena kršćanstvom, npr. u tradicionalnoj indijskoj kulturi (W. Sombart). No teškoća je u precizaciji kršćanskoga socijalnog nauka kako ga iznosi Katolička crkva. Svoje stajalište mogli bismo sažeti u nekoliko točaka:

1. Socijalna dimenzija sastavni je dio naviještanja evanđelja (Sinoda 1971). Evanđelje se ne naviješta cjelovito ako nije uključena i socijalna komponenta.

2. Socijalni nauk Crkve nije neka nova vrsta sociologije kao zamjena za društvene znanosti. Njegova je specifičnost da iznosi temeljne koordinate čovjekove društvenosti ukoliko je ona vezana uz kršćansko poimanje čovjeka. Socijalni nauk Crkve kršćanska je socijalna etika u povijesnome kontekstu.

3. Izraz »socijalni nauk Crkve« (doctrina socialis Ecclesiae) krije neku problematiku. Ako se pritom misli na zaokružen i gotov socijalni sistem koji bi samo trebalo primijeniti – kako su neki naučavali u vrijeme Pija XII., ako ne i on sam – onda se to ne bi moglo reći bez upadanja u ideologiju, kako je vrlo oštro izrekao J. M. Chenu²⁴. No drukčije je ako »socijalni nauk Crkve shvatimo kao sistem »otvorenih izjava«, kao »trajan proces učenja« (O. Nell-Breuning). Poslušajmo opet Nell-Breuninga:

»Društveni nauk Crkve ne sastoji se toliko od takozvanih 'vječnih' istina koje bi vrijedile iznad vremena i prostora, nego primjenjuje ove istine na okolnosti koje, već prema vremenu i mjestu, podliježu stalnoj promjeni. Odatle proizlazi da on mora slijediti promjene stvari i trajno davati nove odgovore na pitanja koja uvijek iznova iskrsavaju. Tako se društveni nauk Crkve razvija kako se razvijaju same stvari«²⁵.

Društveni nauk Crkve pretpostavlja antropološke konstante, ali u njihovu stalnom razvoju i usavršavanju, u sve većoj eksplicitaciji i prilagodavanju društvenim prilikama.

4. Stoga socijalni nauk Crkve treba proučavati u povijesnoj perspektivi. Pojedine dokumente i izjave toga socijalnog korpusa treba uvijek promatrati u povijesnome kontekstu. Čujmo opet Nell-Breuninga:

»Društveni nauk Crkve povijesno izrasta na pitanjima, posebice spornim pitanjima, i na potrebama i nepravdama što ih uzrokuje društveni život. Kao i sama Crkva, tako i njezin društveni nauk nije 'sistem' nego pripada području činjeničnog, povijesnog, praktičnog života, koji svakako treba uvijek mjeriti mjerilima Božjeg zakona. Stoga službene crkvene izjave valja uvijek gledati i shvaćati u povijesnome kontekstu; zbog toga se najbolje proučavaju u povijesnom redosljedu«²⁶.

Proučavani u povijesnome kontekstu, socijalni dokumenti Crkve upućuju na oprez u davanju definitivnih sudova i na priličnu dozu suzdržljivosti i poni-

²⁴ M. D. Chenu, La »doctrine sociale« de l'Eglise comme idéologie, Paris 1979.

²⁵ O. Nell-Breuning, u Texte zur katholischen Soziallehre, str. 11.

²⁶ Ondje.

znosti, ali i na uvjerenje da sadrže mnogo toga što ima odsudne važnosti za društveno uređenje dostojno čovjeka.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entwicklung der katholischen Soziallehre seit Leon XIII. bis Paul VI.

Der Inhalt des Artikels ist der Entwicklung der katholischen Soziallehre seit Leon XIII. bis Paul VI. gewidmet. Auf einem geschichtlichen Hintergrund werden die Entstehung und die Hauptideen der päpstlichen Enzykliken kritisch dargestellt und der Artikel endet mit einigen Bemerkungen über das Wesen der katholischen Soziallehre.